

Макович Х. Я.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри українознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

ЗАСВОЄННЯ БІБЛІЙНИХ АФОРИЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОМІЛІЙНИХ ТЕКСТІВ XVI – XVII СТ.)

Анотація. У статті розглянуто особливості входження біблійних афоризмів в український народномовний контекст XVI – XVII ст. на матеріалі двох списків учительних Євангелій. Проаналізовано джерела афоризмів, їх змістові модифікації, а також особливості мовного оформлення.

Ключові слова: афоризм, Біблія, учительне Євангеліє.

Постановка проблеми. В афоризмах акумульовано етичні й аксіологічні уявлення людей, а для мови ці одиниці є вагомим стилістичним ресурсом. Одним з найпотужніших джерел української афористики внаслідок тривалої духовної традиції стали тексти Святого Письма. Біблійні афоризми, книжні за походженням, є універсальними, інтернаціональними, однак у певному сенсі здатні характеризувати й національне світобачення. Входження цих одиниць в українську мову триває вже протягом довгого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біблійна афористика в українській мові відносно нечасто виступала об'єктом мовознавчих досліджень. Більше вивчено фразеологію біблійного походження (праці Ж. Колоїз, Т. Вільчинської, Л. Гільмутдінової, В. Денисюка та ін.). А. Коваль належать розвідки у сфері афористики, зокрема спеціальне дослідження крилатих висловів біблійного походження в українській мові. У праці «Українська пареміологія» Ж. Колоїз, Н. Малюги та Н. Шарманової біблійну афористику розглянуто у зв'язку із зародженням та розвитком пареміографії, зокрема приділено увагу афоризмам зі староукраїнських пам'яток.

Укорінення біблійної афористики в українській мові почалося з прийняттям християнства, а особливої інтенсивності набуло з поширенням українських перекладів Святого Письма. Отже, про засвоєння біблійної афористики в українській мові є побіжні згадки у працях з історії мови, але окремо це питання в українському мовознавстві не порушували. Вивчати його необхідно на матеріалі писемних пам'яток певних періодів.

Метою статті є дослідження процесу засвоєння біблійної афористики в українській мові, зокрема її адаптації до народного мовлення, в період XVI – XVII ст. на матеріалі учительних Євангелій (далі – УЄ).

Біблія увійшла в український культурний простір у старослов'янському, а згодом у церковнослов'янському мовному оформленні, тому біблійну афористику українці вперше почувли саме цими мовами. Однак чим глибшим було проникнення Святого Письма в народне життя, тим більшою ставала потреба в його українському перекладі. Незважаючи на зміни, яких зазнала українська літературно-писемна мова в XVI – XVII ст. під впливом реформаційних тенденцій, у ній усе ще був помітний контраст книжної та народної стихії. Церковнослов'янський елемент залишався для біблійного слова бар'єром на шляху до сердець і розуму простих вірян. Отже, це стало по-

штовхом для постановки в зазначений період перекладів Святого Письма, серед яких найвідомішим є Переспоничке Євангеліє. Наближаються за значенням до нього й рукописні УЄ – збірники гомілій, поширені здебільшого на теренах Західної України.

Проповіді в УЄ були призначені для виголошення перед вірянами в неділі та свята. Збірники відбивають тенденцію до онароднення богослужбової літератури, їх виклад доступний, вони написані близькою до народної мовою, хоч і з часткою церковнослов'янських та польських елементів. Переписувачами цих текстів були здебільшого священики, дяки або навіть прості міщани.

Тексти УЄ містять чимало біблійних афоризмів у складі проповідей або в євангельських уривках, що подекуди передують гомілійним текстам. Значну частоту використання біблійних афоризмів у мові збірників легко пояснити: у цих повчальних висловах стисло відображено головні принципи християнської моралі та етики, а завдяки влучній і короткій формі переписувачі могли легко запам'ятати та відтворити ці одиниці. Безумовно, афоризми були покликані виявляти ерудицію проповідника, який виголошуватиме гомілію. Ймовірно, автори УЄ також відчували співзвучність афоризмів народному мисленню, адже через те, що світогляд українців значною мірою сформувався під впливом християнства, основні моральні засади християнського світобачення відповідають народним переконанням та цінностям.

Через специфіку створення та побутування, а також призначення УЄ саме на матеріалі цих пам'яток зручно простежити процеси адаптації біблійних афоризмів у народномовному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Джерелами нашого дослідження стали два тексти закарпатського походження. Перший з них – це Нягівське УЄ (далі – I), зафіксоване у списку XVIII ст., однак його оригінал походить, ймовірно, з XVI ст. [1]. Друга пам'ятка 1668 р., відома як УЄ С. Плав'янського (далі – II), вона зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника (ф. 1 (НТШ), оп. I, № 234).

Джерелами афоризмів в обох рукописах є різні книги Старого й Нового Заповіту. Звичайно, найбільше висловів походить з Євангельських текстів, наприклад: *мноси будуть первыи послѣдними: а послѣдніи первыми* (II, 27 зв.) (Матвія 20:16); *не є^м рѣчь подобнаа взяти хлѣбъ ѿ^м снѡ^ѡ, и метати пре^ѡ н'сы* (I, 88 зв.) (Марко 7:27); *Если бы кто такъ мови^а, ажь люби^м бѣа. а брата своего ненавиди^м. то такій ил'же^м* (II, 89) (Іван 4:20). Деякі афоризми взято з апостольських послань: *кто бы има^ѡ бездѣловати, негаи тотъ хлѣба не исть* (II, 37) (Солунян 3:10); *чо^а су^ѡ бє^ѡ милости будє^м тому. кто на^ѡ бли^жни^и свои^и млд^ѡти не має^м* (II, 104) (Якова 2:13). Джерелом чималої кількості афоризмів виступають Приповіді Соломонові (*не обличай злого, бо та и ненавиди^м, але мудрому дай причину оу му^ррости. то^м*

тебе будетъ любити (II, 25 зв.); бо власне члѣвъ якъ трава оувадає^m ... а днь его я^m цвѣ^m (II, 37–38) (Псалми, 102:15).

Певні біблійні вислови неодноразово трапляються в текстах проповідей, причому щоразу в дещо іншому мовному оформленні. Це свідчить про те, що зміст вислову був добре відомий авторам, імпонував їм, тому вони часто зверталися до афоризму як до джерела сконцентрованої мудрості, у якому лаконічно та влучно втілено певний світоглядний постулат. Наприклад, прагнучи осмислити співвідношення багатства матеріального й духовного, автори УЄ часто звертаються до Ісусового вислову про шлях багатой людини до Небесного Царства: «яко неслацино вєлбуду скрузь игланое оухо пройти. такъ богатому во црѣтво бжїє внійти» (II, 70 зв.); «я^m трудно естъ члвку проволочи оужище товстоє скрузь иглу. такъ богатыи товстостю своєю, не може^m оумѣстити. оною дорогою до живота вѣчного» (II, 72); «лацнѣйше естъ поворозови товстому, скрузь игланое оушко пройти; нѣли богатому во црѣство нбдѣное войти» (II, 71–72). Цікаво бачити різні варіанти одного й того самого афоризму, що свідчать про безпосередню роботу автора пам'ятки над пошуком оптимального перекладу: *Прійдѣте ко мнѣ усѣ отерханнии, што ся трудите, я спочину васѣ* (I, 20); *Подте ко мнѣ усѣ, отерханнии грѣхы, што ся трудите, я дамъ вамъ спочивокъ* (I, 62); *Подте ко мнѣ усѣ, отерханнии грѣхы, я спочину васѣ* (I, 97).

Деякі афоризми зазнають змістових модифікацій: *снвое люо^oскїи идла^m яблыка не^mрѣлыи. а о^mце^m и^x оскомина быватъ* (II, 10 зв.). А у Біблії бачимо такий варіант: «Батьки їли неспїле, а оскома в синів на зубах!» (Єзекїїл 18:2)¹. Можливо, це механічна помилка, або ж автор дещо переосмислив біблійну мудрість, адаптувавши її до контексту. Вільна інтерпретація деяких афоризмів робить їх доступнішими, легшими до сприйняття простих слухачів. Наприклад, репліка Ісуса під час вигнання купців із храму звучить так: «Дім мій дім молитви, а ви з нього зробили печеру розбійників» (Лука 19:46). В УЄ II читаємо: «до^m мой до^m моли^mвы»; а далі авторське продовження / доповнення: «а не дѣла того щобы в ной, солонины вѣшати, албо якъ оу про^mтой клѣти, леда якїи рѣчи дрѣжати: нѣ^m не держати» (II, 20зв.).

Про глибинну адаптацію біблійних афоризмів передусім свідчить мовне оформлення, якого вони набули в текстах УЄ. Впадає в око те, що церковнослов'янських елементів у складі афоризмів, як і загалом у текстах УЄ, залишилося обмаль. Одиничні вислови наведено церковнослов'янською мовою: *пра^mный хлѣба да не ястъ* (I, 86). У частині афоризмів, попри помітний церковнослов'янський елемент, переважає українська мова: *хоть бы^x былъ якъ мѣдъ звинцаа. або якъ звунъ который звони^m. и любве бы^x не малъ, то ничего не е^{cm}. и если бы^x малъ такую вѣру и^ж бы^x I горы преставлалъ, албо бы х'то має^mность свою оубоги^m роздалъ. а хо^m и тѣло своє далъ бы^x спалити, и тоє ми ничего не поможе^m* (II, 90–90 зв.); *Близъ Господь боимъ ся его, кто его изъ правдовъ зоветь* (I, 151).

Цікавим є цілий пласт народномовної, а не книжної лексики, яку автори УЄ використали під час перекладу афоризмів: *блудници, и прелюбодѣ, костырѣ паницѣ, болванохвалцѣ смѣлыи мордарѣ, и чароувници; сребролюцѣ, и кровопролѣцѣ; црѣтва бжбїа не наслѣдла^m* (II, 68); *сѣмотрѣте на птица нбдѣныа, що ни сѣю^m ни орю^m, ани жну^m, ани до гуменъ спратую^m: а о^mцѣб нашъ нб^oндыйи годуетъ и^x* (II, 34–35); *продайте статку*

своего, и дайте оубоги^m. и тамъ покладѣте товаръ на нѣсѣ^x; з^oе не оук^oраде злодѣй, и де не зыржавѣе (II, 84); *Если к'то та ондари^m по единой! сторонѣ лица, обер'ни єму. и другое, а хто он тебе сѣракъ бере^m. не борони єму и сороч'ку* (II, 90); *що собѣ не любишь, и другому не зычѣ* (II, 144 зв.); *Кто коли речетъ брату своему: дурняче, такый угодень судови албо огню некланому* (I, 219).

Яскравого місцевого забарвлення афоризмам, вжитим в УЄ, додають діалектні лексеми, які у великій кількості трапляються в аналізованих одиницях. Певна група слів стосується сфери побуту та господарства. Зокрема, поширена в закарпатських говірках лексема *винниця* (виноградник) [2, с. 84]: *не жадай ни хыжу, ни винницы другого, анѣ жоны, ани слугы, ани служницѣ, ани вола, ани коня, нѣчого, што естъ другого* (I, 19). До речі, у Біблії про виноградник у цій цитаті (Вихід 20:17) не згадано, тобто таке доповнення від автора відбиває реалії місцевості, де створено рукопис. Часто трапляється слово *хыжа* (хата), поширене на всій території карпатських говірок [2, с. 403; 3, II, с. 339]: *Хыжа моя хыжа на молитву нареклася, а вы учинили еи печеру розбуйникомъ* (I, 99). Вжито також діалектну лексему *тайстра* (торба) [3, II, с. 277; 2, с. 348]: *Продайте имѣніе ваше и дайте милостыню, учинѣте собѣ тайстру неветешнѣлюю и прятаня, што бы не омаѣло на небесѣхъ* (I, 55).

Деякі назви осіб афоризмах можуть мати діалектне підґрунтя. Це, зокрема, слово *дівка* у значенні «дочка» [3, I, с. 218; 4, с. 62]: *стды! дндѣ неделный стдѣти, и не чинити в него нияко! дѣла ты са^m, и сндѣ твой и дѣвка твоа, ни слуга твой, ни служница твоа: ни воля твой, ни конь твой а ніякое твоє що в дому твоємъ* (II, 142 зв.). Іменник *пастырѣ* (пастух) вживають на Закарпатті та Лемківщині [4, с. 157; 2, с. 218]: *Право, право мовлю вамъ: кто не ходитъ дверми у двуръ овечїй, али перелазитъ инуда, злодѣй естъ и розбуйникъ; а кто ходитъ дверми, пастырѣ естъ уцямъ* (I, 79).

Неодноразово вжито слово *потя*, яке в карпатських говірках має значення «птаха, пташка, пташеня» [3, I, с. 127; 2, с. 270]: *Вамъ волося на головѣ усе естъ зочтено. Не буйтєся, выдѣ многихъ потятъ вы есте лѣпшовы* (I, 154).

Відзначимо ще діалектні лексеми *глядати* (шукати) [3, I, с. 175; 4, с. 47; 2, с. 49]: *просѣте с вѣрою, и приймете, и да^m ва^m, глядайте найдете. толицѣ! отвори^mса ва^m* (II, 110); *сокотитися* (стерегтися) [3, II, с. 235; 2, с. 337]: *сокотѣтєся выдѣ уживыхъ пророкувъ, што приходять икъ вамъ у одежахъ вувъчихъ, а узудну сунъ вовкове и рѣвачеве; выдѣ науки ихъ познаете ихъ* (I, 83); *хосен, хосна* (користь) [3, II, с. 345; 4, с. 235; 2, с. 404]: *Што хоснуеть члѣвку, ажъ добудетъ увесь свѣтъ, а душу свою погубитъ* (I, 203).

Через територіальне походження текстів УЄ особливо впадають в око слова, запозичені з угорської мови, а саме: *бічеловати* (цінувати, шанувати) [2, с. 26]: *Кто мене будетъ бѣчеловати и любити передѣ людми, визнаю и я его передѣ отцемъ небеснымъ* (I, 213); *ковдовати* (жебракувати) [2, с. 146]: *не видѣ^x праведника оставле^oна, ани его дѣти не будов^m ководовати хлѣба* (II, 75); *гамішній* (фальшивий, лукавий) [2, с. 44]: *не бѣзен'туй гамѣшиного бѣзоншац'тва на ближнего своего* (II, 131); *бетіжний* (хворий) [2, с. 23; 3, I, с. 50]: *Не треба здоровымъ лѣкаря, али бетѣжнымъ* (I, 58). Діалектні лексеми, органічно вплетені у тканину афоризмів, надають біблійному текстові місцевого колориту.

Про глибинне сприйняття афористичних висловів з боку авторів УЄ свідчить значна кількість діалектних елементів й на

¹ Тут і далі – переклад І. Огієнка.

глибших мовних рівнях. Зокрема, чимало типових для карпатських говіркових рис виявлено у фонетиці.

Чи не найхарактернішою рисою, співвідсною з діалектним мовленням, є часте вживання в текстах багатьох афоризмів літери *y* (ю) на місці **o* та **e* в новозакритому складі: *кто хоче^m диу свою спасти погуби^m еи, а кто погуби^m диу свою дѣла хѣа, на сю^m свѣтѣ, та^m еи найде^m* (II, 30); *по вѣрѣ вашуї негаї ва^m боуде^m* (II, 49 зв.); *Кто перетерпѣть до кунця, тотъ спасень будетъ* (I, 33); *Не буйте ся тыхъ, што убиваютъ тѣло, чомъ души не могутъ убити, али буйте ся того, што имаєть муць и по убитѣ погубити души у вогни неугасимумъ* (I, 87). Такі написання виявляють зв'язок з говірковим мовленням (хоч ця риса була притаманна в ту добу текстам з різних українських земель). На території сучасних карпатських (а також надсянських) говірок звук [y] (або [ü]) на місці колишніх [o] та [e] має значне поширення [5, с. 209; 6, № 51–53; 8, с. 91].

Кілька разів виступають характерні говіркові рефлекси колишніх редукованих із плавними: *снове лю^oскїи ида^m яблыка не^oрѣльи. а о^mце^m и^m оскомина быватъ* (II, 10 зв.); *Буду смотрѣти кырве невиноватои отъ рукъ пастырскыхъ* (I, 218). Також сполука *-ur/-er-*відома в карпатській, галицько-буковинській групі говорів [5, с. 218]. Форма *яблыко* (яблицко) властива бойківським, закарпатським, гуцульським говіркам [8, с. 162–163].

Спостерігаємо появу приставного голосного *и* (звука [и] чи [і]): *Если бы кто такъ мови^t, ажъ любви^m бѣ. а брата своего ненавиди^m. то такїй цѣ^oжє^m* (II, 89 зв.), *чо^m не хочеть е^oдѣ бѣ смѣрти грѣшничеси, але дового цжде^m поканіа его* (II, 119). Звук [і] на початку слів перед групами приголосних характерний переважно для карпатської групи говірок, але іноді трапляється і в інших південно-західних діалектах [6, № 23; 7, с. 50].

Цікавим є вияв голосного [a] у префіксі *де-* в неозначених займенниках: *неподобнаа рѣчь цобы имаєть дахто свѣчу за^oжєсчи, и поставити еи по^o столо^o. або по^o лавицєвъ. але постави^m еи више себе, цобы кождому ви^oноса; кто тамъ оу тумъ дому естъ* (II, 76 зв.). Форми з *да-* асоціюються здебільшого з лемківськими, а також закарпатськими та бойківськими говірками [5, с. 230].

Про задню вимову задньоязикових і гортанного [г], [к], [х] свідчать систематичні написання *ы* після відповідних літер: *доки положу ворогы твои. по^o ногы твои* (II, 15 зв.); *блжєсєни тоты суть котрыи, изогнаны будутъ дѣла правды: такы^t е^m црдѣтво нѣд^oносє* (II, 30 зв.); *Чомъ многыми скорбами годить ся намъ увыйти у царство Божее* (I, 87–88). У більшості карпатських говірок задньопіднебінна артикуляція [г], [к], [х] збережена як архаїчна риса [6, № 20–21; 5, с. 225; 7, с. 33].

Ймовірно, специфічна альвеолярна вимова звука [л], поширена в Карпатському регіоні [8, с. 34; 9, с. 28–29], виявлена в написаннях на кшталт: *Кто хочеть будышїи быти межї вами, негаї буде вамъ слуга, и кто хочеть быти межї вами первыї, негаї будетъ рабъ* (I, 40).

Часто бачимо заміну [х] на [г] в частці *нехай*: *кто бы има^t бєздѣловати, негаї тотъ хлѣба не истъ* (II, 37); *Коли чиниши милостыню, нагаї! не знаєть тѣвая твоя, што чинить правая твоя* (I, 12). Форма *негаї* (*нагаї*) у закарпатських говірках виникла під угорським впливом [10, с. 447].

Порівняно часто зустрічаються приклади спрощень груп приголосних і занепаду звуків усередині й у кінці слів, що, ймовірно, свідчать про живу вимову: *Ци могутъ сватове постити, доку изъ ними женихъ? Не могутъ* (I, 14); *Не естъ царство*

Божїє годуля albo пѣтва, али правда, и миръ, и пусть правый (I, 37); *не добро, надѣючися на богаство^o!, увыйти у царство небесное* (I, 123). Ці написання можуть виявляти й особливості діалектного мовлення: часто занепад приголосних усередині слів засвідчено в закарпатських говірках [9, с. 44].

Типовим є вживання прийменника / префікса *выд*, що має значне поширення в Закарпатті [6, № 251]: *выдпуцайте, ажъ што имаєть на кого, и отецъ вашъ небесный отпуститъ вамъ грѣхы вашѣ, а если вы не выдпустите, то ни отецъ вашъ небесный не выдпуститъ вамъ* (I, 22); *выдѣ науки ихъ познаєть ихъ* (I, 83).

На рівні словозміни чимало форм виказують зв'язок з південно-західним діалектним мовленням. Зокрема, архаїчне закінчення *-є* в іменниках колишніх основ на *-ї-*, *-п-* і *-т-*, яке збережене в говірках Карпат [6, № 186]: *изъ рукъ вашїхъ, киръ вє и^x буду искати* (II, 85); *хоть бы^x былъ якъ мѣдъ звинацаа. або якъ звунъ который звони^m. и любєє бы^x не малъ, то ничего не є^m* (II, 90); *Сокотѣтъ ся, чомъ не знаєть нѣ дне, нѣ часу, коли сынъ людскый прїидетъ* (I, 162).

Характерними для південно-західного наріччя є форми Орудного відмінка однини іменників жіночого роду з закінченням *-ов* (*-ев*). Згідно з Ю. Шевельовим, форми на *-ов* саме з Карпатського регіону поширювалися на схід і південь, зараз це закінчення є в більшості південно-західних говірок [10, с. 868; 5, с. 211; 6, № 171; 8, с. 216]. Широко виявлене воно й у текстах афоризмів: *Благыи суть убогыи душевъ, чомъ тыхъ естъ царство небесное* (I, 150); *што бесме ближняго своего не убивали руковъ, та нѣ порадовѣ зловѣ, тай нѣ гадковѣ, тай нѣ словомъ* (I, 219).

У Давальному відмінку множини іменники чоловічого роду з основами на твердий приголосний мають закінчення *-ом* (часом з говірковим рефлексом колишнього [o]): *никто не може^m дво^o пану^m служити, муси^m єднаго любити, а другого залишити* (II, 34 зв.); *не дайте мови^m стѣго псу^m, и не мечѣте бисєрь пре^o свинїамъ* (II, 86); *Варе цо есте учинили симъ моимъ меншимъ братюмъ, мѣнѣ есте учинили* (I, 42). Зараз закінчення *-ом* (*-ум*, *-ім* тощо) – риса карпатської групи говорів, хоча трапляється й у галицько-буковинських говірках [5, с. 219; 8, с. 191; 11, с. 39].

Привертають увагу часто вживані короткі форми прикметників: *бывайте мови^m мудры якъ зміа* (II, 28 зв.); *любай о^mца своего, или мѣрѣ, не естъ минѣ годєнь* (I, 29 зв.); *Ажъ кто хочеть мудрѣ быти, безумєнь негаї буде. Коли ся чиниши мудрѣ, мудрость сегосвѣтняя безумство у Бога естъ* (I, 39). Це не обов'язково є виявом книжної традиції, адже нечленні форми прикметників чоловічого роду на кшталт *голоден*, *повен*, *годєн*, *рад*, *здоров* активно функціонують у карпатських діалектах південно-західного наріччя (переважно в синтаксичній функції присудка) [8, с. 250–252].

Ступені порівняння прикметників та прислівників нерідко утворені з часткою *май* (імовірно, румунізмом): *Чомъ май буршїї сєго свѣта уже осужунъ естъ* (I, 105); *чомъ май лацно комѣлъ скрузъ игляное ухо пруйти, нѣжъ богатому у царство небесное увыйти* (I, 143). Зараз форми з *май* займають значну територію закарпатських та гуцульсько-буковинських говірок [6, № 223; 5, с. 228].

Однією з найвизначніших діалектних рис у дієслівній словозміні є стягнуті дієслівні форми II і III особи однини, які характерні для карпатських говірок, переважно лемківських, проте відомі і в закарпатських, деяких бойківських та гуцульських говірках [6, № 237; 11, с. 43]: *снове лю^oскїи ида^m яблыка не^oрѣльи.*

а *о^мце^н и^к оскомина бывать* (II, 10 зв.); *Подйте за мновь, учиню вась ловцы людюмъ* (I, 90); а також *Если хочь чтобы ти злого не было. ни чини жь и ты никому ніякого зла* (II, 91 зв.).

Форми минулого часу з залишками давніх форм перфекта цілковито відповідають діалектній ситуації на південно-західних українських землях: *Не прищовь емь поверечи мирность на землю, но мѣчь* (II, 86); *Нинѣ душу твою возмутъ выдѣ тебе, а што есь наготовивь, кому будетъ* (II, 103); *варе што есте чинили симъ братюмъ моимъ меншимъ, мѣнѣ есте чинили* (II, 188). Подібно утворені й форми умовного способу: *прото мовлю ва^н, не журѣтеса дією ваією: що бесте мали ѣсти або пити ани тѣло^н ваіи^н, во що оболочиса* (II, 34 зв.); *коли бы есте вѣру имали якъ зерно горчично; и рекли бесте горѣ перейди с того мѣста на другое, было бы та^к* (II, 48) [6, № 247]. Засвідчено навіть архаїчну форму з *бых*, яку зберегли закарпатські, гуцульські, покутсько-буковинські говірки: *если бы^к мать такую вѣру и^к бы^к і горы пресствалъ... а хо^м и тѣло свое далъ бы^к спалити, и тоє ми ничого не поможє^м, коли люб'ве не маю* (II, 90–90 зв.).

Часто натрапляємо на форми з флексією *-ме*, типовою для карпатської діалектної групи, а також західних надсянських говірок [5, с. 225; 6, № 241; 11, с. 44]: *не можеме двомъ панумъ служити* (I, 92); *Не журѣте ся, мовлячи, што будеме исти, албо што будеме пити, албо у што будеме ся оболѣкати* (I, 147).

У складі афоризмів нерідко бачимо редульовані займенники: *журѣт ся и ищѣт не тото, што ищутъ погане, али ищѣт царства Божого и правды его, а сесе усе дастъ ся вамъ* (I, 95); *Шо идетъ чоловіку в ротъ, не можетъ споганити его, але що идетъ изъ рота изудну!, тото поганитъ чоловіка* (I, 36–37). Серед сучасних діалектів їх зберігають переважно карпатські, надсянські та наддністрянські говірки [6, № 210; 11, с. 41; 9, с. 72].

Часто вживаються характерні для більшості південно-західних говірок особові енклітичні займенники [6, № 207; 5, с. 211]: *не обличай злого, бо та и^ненавиди^м, але мудрому дай причину оу му^рости. то^м тебе будетъ любити* (II, 25 зв.); *аще ти богатство тече^м. не прикладай собѣ ср^дце* (II, 135 зв.).

Це лише деякі з народномовних, зокрема говіркових, особливостей, засвідчених у текстах проповідей.

Висновки. Процес входження біблійних афоризмів у українську мову триває вже понад тисячоліття. Особливої інтенсивності він набув у XVI – XVII ст., у час появи перших українських перекладів Святого Письма. В учительних Євангеліях афоризми широко вживані, що саме по собі свідчить про тогочасну велику популярність повчальних біблійних висловів у середовищі простих людей. Тексти УЄ добре ілюструють процеси адаптації біблійних афоризмів у народній мові. Трансформація, якої зазнають ці вислови, яскраво виявляє процес входження біблійного слова в народний контекст (як на рівні змісту, так і на рівні мовного оформлення), демонструє глибинне засвоєння, а часом і домислення чи переосмислення афоризмів відповідно до народного світогляду.

Огляд біблійних афоризмів у наших пам'ятках засвідчує активну роботу авторів УЄ над влучними та адекватними перекладами повчальних висловів українською мовою. Адаптація до тогочасного життя українців найяскравіше виявилась саме в мовному оформленні афоризмів, адже спостерігаємо в них чи-

малу кількість розмовних, зокрема діалектних, елементів як у лексичі, так і у фонетиці, морфології, що з'явилися під впливом південно-західного, зокрема карпатського, говіркового середовища.

Отже, період XVI – XVII ст. є часом міцного вкорінення біблійних висловів у фонд української афористики, а цей процес виразно відбитий у текстах рукописних учительних Євангелій.

Перспективою подальшого дослідження є детальне вивчення історії засвоєння біблійних афоризмів в українській мові на широкому матеріалі писемних пам'яток різних періодів та регіонів.

Література:

1. Няговские поучения. Факсимильное воспроизведение по изданию А.Л. Петрова / под ред. А. Золтана. – Ниредьхаза, 2006.
2. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / І. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2007. – 480 с.
3. Онишкевич М. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с. ; Ч. 2. – 410 с.
4. Горошак Я. Перший лемківсько-польській словник / Я. Горошак. – Легніца, 1993. – 256 с.
5. Бевзенко С. Українська діалектологія / С. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
6. Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1988– . – Т. II : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / ред. Я. Закревська. – 1988.
7. Stieber Z. Dialekt Lemków. Fonetyka i fonologia / Z. Stieber. – Wrocław : Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1982. – 113 s.
8. Панькевич І. Українські говори підкарпатської Русі і суміжних областей. Ч. I : Звучня і морфологія / І. Панькевич. – Прага, 1938. – 550 с.
9. Верхратський І. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів. Ч. I : Говори з наголосом движимим / І. Верхратський. – Львів, 1899. – 276 с.
10. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.
11. Пшепюрьська М. Надсянський говір / М. Пшепюрьська // Праці українського наукового інституту. – Варшава, 1938. – Т. XLIV. – 88 с.

Макович Х. Я. Усвоєння біблійських афоризмів в українському мовному середовищі (на матеріалі гомілетичних текстів XVI – XVII вв.)

Анотація. В статті розглянуті особливості входження біблійських афоризмів в український народноязычний контекст XVI – XVII вв. на матеріалі двох списків учительних Євангелій. Проаналізовані джерела афоризмів, модифікації їх содержания, а також особливості языкового оформлення.

Ключевые слова: афоризм, Библия, учительное Евангелие.

Makovych Kh. Assimilation of biblical aphorisms in Ukrainian language (on the material of homiletic texts of XVI–XVII centuries)

Summary. In the article specifics of assimilation of biblical aphorisms in Ukrainian vernacular context has been examined on the materials of two lists of Ukrainian hand-written didactic Gospels. The sources of aphorisms, modifications of their content, and as well the specification of their language have been analyzed.

Key words: aphorism, Bible, didactic Gospel.